

A középfokú végzettség hasznosulása

Kutatásvezető: Liskó Ilona

Közreműködők: Fehérvári Anikó, Janni Gabriella és Dobos Éva

Támogató: Közösen a Jövő Munkahelyeiért Alapítvány

Időszak: 2002-2003

A kutatás eredményei alapján készült publikációk:

Liskó Ilona: Továbbtanulási ambíciók és esélyek, Educatio, Felvételi, 2003/2.

Liskó Ilona: Esélykülönbségek középfokon, Educatio, E-learning, 2003/3.

Liskó Ilona: Perspektívák a középiskola után, 2004. FK Kutatás Közben sorozat, 259. sz.

Az eredmények összefoglalása

2002-2003-ban az Oktatáskutató Intézetben folytatott empirikus szociológiai kutatásunk során arra a kérdésre kerestünk választ, hogy milyen továbbtanulási és elhelyezkedési esélyeket nyújtanak a különböző társadalmi réteghelyzetű fiataloknak jelenleg a különböző típusú középfokú iskolák.

A kutatási adataink szoros összefüggést tártak fel a tanulók **családi körülményei** és a középfokú iskolák képzési formái között. A gimnáziumok végzősei közül az átlagosnál többen laktak nagyvárosokban, a szakmunkás osztályok végzősei közül pedig az átlagosnál többen laktak kisvárosokban és községekben. A szerkezetváltó gimnáziumok tanulóinak több, mint kétharmada, a hagyományos gimnáziumok tanulóinak pedig több, mint fele volt helyben lakó, míg a szakmunkástanulóknak több, mint fele bejáró volt a középiskolai évek alatt. Az összes végzős tanuló között 2% volt a magukat cigány nemzetiségűnek vallók aránya. A szakközépiskolákban ez az arány megfelelt az átlagnak, a szakmunkásképzős osztályokban az átlag kétszerese volt, a hagyományos gimnáziumi osztályokban pedig az átlag fele. A gimnáziumok szerkezetváltó osztályaiban egyetlen cigány tanulót sem találtunk. A lakóhelyi és etnikai hátrányokkal sújtott tanulók aránya egyértelműen a végzősök képzési formájához igazodott, vagyis a magasabb presztízsű képzési formákban kevesebb, az alacsonyabb presztízsű képzési formákban pedig több ilyenfajta hátrányt elviselni kénytelen tanulót találtunk. Hasonló eredményekre jutottunk a tanulók családi együttélésének vizsgálata során is. Azt tapasztaltuk, hogy minél magasabb presztízsű képzési formában tanul egy gyerek, annál valószínűbb, hogy rendezett családi körülmények között él.

A végzős tanulók szüleinek iskolázottsági és foglalkozási adatai is meggyőzően bizonyítják a középfokú iskolarendszer társadalmi rétegekhez igazodó, mereven hierarchikus szerkezetét. A diplomás szülők gyerekeinek jelenleg tízszer nagyobb az esélyük arra, hogy szerkezetváltó gimnáziumba kerüljenek, mint szakmunkásképzőbe, az alacsonyan iskolázott szülők gyerekei viszont nyolcszor nagyobb eséllyel kerülnek szakmunkásképzőbe, mint szerkezetváltó gimnáziumba. A középiskolák végzős tanulóinak családjában az egy főre eső átlagos havi jövedelem nagysága is szigorúan igazodott a családok és az iskolák jellemzőihez. A családok jövedelme pedig természetesen lakásviszonyaikat és fogyasztásuk színvonalát is meghatározza.

Vagyis a különböző középfokú iskolák tanulóinak társadalmi összetétele valamennyi vizsgált jellemző szerint azonos módon különbözött: az urbanizáltabb településeken élő, rendezettebb családi helyzetű, magasabb iskolázottságú, előnyösebb foglalkozású, és jobb keresetű társadalmi csoportok gyerekei az elsősorban felsőfokú továbbtanulásra felkészítő szerkezetváltó és hagyományos gimnáziumi osztályokba járnak, és őket találjuk meg az átlagosnál magasabb arányban az egyházi és alapítványi iskolákban is. Míg a minden

szempontból hátrányos társadalmi helyzetű szülők gyerekei az átlagosnál jóval nagyobb eséllyel kerülnek be az állami fenntartású szakmai iskolák szakmunkásképzős osztályaiba. Ebből az összefüggésből egyenesen következik az is, hogy a rendszerváltást követő közoktatási reformok elsősorban az előnyös társadalmi rétegeknek kedveztek, hiszen az iskolaszervezet átalakításából származó előnyökből (szerkezetváltó gimnáziumok), és az iskolafenntartás pluralizálódásából (egyházi és alapítványi iskolák) származó előnyökből is elsősorban az ő gyerekeik részesülnek

Ezek az adatok egyértelműen bizonyítják, hogy jelenleg az **alapfokú oktatás** nagyon kevésbé képes korrigálni a tanulók családból hozott egyenlőtlenségeit. Az előnyös társadalmi helyzetű tanulók már az általános iskolában nagyobb eséllyel részesültek extra oktatási szolgáltatásokban, aminek egyenes következménye, hogy később a felsőfokú továbbtanuláshoz vezető gimnáziumi osztályokban találjuk meg őket. Már az általános iskolát jobb érdemjegyekkel fejezték be az átlagnál, aminek nyilvánvaló következménye volt, hogy olyan középfokú iskolákba (szerkezetváltó gimnáziumok, elit gimnáziumok, divatos szakközéiskolák) is felvételt nyerhettek, amelyekbe sok a jelentkező, tehát a felvételinél szigorú szűrőket alkalmaznak.

A családi körülmények által megszabott társadalmi egyenlőtlenségek a tanulók **középfokú pályaválasztását** is erősen befolyásolták. Minél magasabb presztízsű volt a középfokú iskola annál több olyan tanulót találtunk a végzősei között, aki első helyre jelentkezett az adott iskolába. Vagyis minél lejjebb haladunk a középfokú képzési formák hierarchiájában, annál több olyan tanulót találunk, aki már a középfokú iskola kiválasztásánál kompromisszumokra kényszerült. Azt tapasztaltuk, hogy a gimnazisták iskolaválasztását elsősorban az oktatás minőségére vonatkozó szempontok, és a továbbtanulás kedvező perspektívái befolyásolják, a szakközéiskolákba jelentkezőket főként a nagyobb biztonságot ígérő képzési forma vonzza az ilyen iskolákba, a szakmunkástanulók iskolaválasztását pedig elsősorban szakmaválasztás szabja meg. A választás szempontjaiból következően a különböző képzési formák tanulói nem ugyanazt várják középiskolájuktól. A gimnazisták számára a felsőfokra való felkészítés és az oktatás minősége a fontos, a szakközéiskolások számára a többféle boldogulási lehetőséget nyújtó, „gazdagabb” bizonyítvány, a szakmunkástanulók számára pedig a választott szakma megtanulásának lehetősége.

Azt tapasztaltuk, hogy négy éves középiskolai tapasztalat birtokában az átlagosnál elégedetlenebbek voltak **középközpontú szolgáltatásaival** az állami fenntartású iskolák, és ezen belül is a szakmunkásképzők és a szakközéiskolák tanulói, és az átlagosnál elégedettebbek voltak az alapítványi iskolák, és ezen belül is a hagyományos szerkezetű gimnáziumok, valamint a szakközéiskolák tanulói. Ugyancsak az átlagosnál többen nyilatkoztak elégedetten iskoláik általános képzéséről, az állami gimnáziumok, valamint az egyházi szerkezetváltó gimnáziumok tanulói közül.

Amikor arról érdeklődtünk, hogy tapasztalataik szerint mire készítette fel őket iskolájuk, a szerkezetváltó gimnáziumok végzőseinek, és a hagyományos gimnáziumok végzőseinek a döntő többsége (89-85%) is a továbbtanulást említette. Ezzel szemben a szakmunkásképzésben résztvevőknek már csak alig több, mint fele (54%) tapasztalta, hogy középiskolája felkészítette a munkavállalásra, és mindössze 12%-uk gondolja úgy, hogy felkészítették a munkavállalásra és a vállalkozásra is. Még lehangolóbb a szakközéiskolai tanulók véleménye, akiknek alig egyharmada érzi úgy, hogy felkészítették a továbbtanulásra, alig egyötöde gondolja azt, hogy munkavállalásra alkalmasan lép ki a középiskolából, és alig egytizede reméli, hogy vállalkozásra is képes lenne. Nem véletlen, hogy éppen a

szakközépiskolák tanulói közül mondták a legtöbben (22%) azt is, hogy középiskolájuk a fenti célok közül egyikre sem készítette fel őket.

Meglepő módon a legtöbb olyan végzöst, aki bizonytalan **foglalkozási elképzelésekkel** lép ki a középfokú iskolából, éppen a szakmunkás osztályok végzősei között találtuk, akik a legkorábban (14-16 évesen) kénytelenek dönteni a konkrét szakma kiválasztásáról, és akiket a középfokú iskola konkrét szakmákra, tehát határozott életpályákra készített fel. Ez egyúttal azt is jelzi, hogy jelentős mértékben megváltozott az a helyzet, amikor a szakmai iskolából határozott életpálya reményében léphettek ki a tanulók, mert joggal bízhattak abban, hogy a szakmunkás bizonyítványuk biztos egzisztenciát ígér a számukra. Adataink szerint jelenlegi gazdasági körülmények között a középfokú iskolában megszerezhető szakmunkás bizonyítvány kevésbé határozott életutakat jelöl ki, mint a továbbtanulásra felkészítő érettségi.

Kutatásunk során azt tapasztaltuk, hogy a jelenlegi középfokú iskolarendszerben a különböző típusú gimnáziumok megerősítik tanulóikban a szülők kedvező társadalmi helyzetének reprodukciójára vonatkozó ambíciót, a szakközépiskolák pedig vegyes társadalmi összetételű tanulók számára hasonló arányban kínálják a különböző foglalkozási pozíciók elérésének esélyét. A szakmunkásképzők azonban nem képesek teljesíteni képzési célkitűzéseiket, hiszen végzőseiknek mindössze 16%-a készül a képzés eredeti célkitűzésének megfelelő szakmunkás pályára, 29%-uk azt reméli, hogy vállalkozó lesz, bő egyharmaduk azonban a tökéletes bizonytalanság perspektívájával lép ki a középfokú iskolából. Miután ezekben az iskolákban tanulnak a legmagasabb arányban a legalacsonyabb iskolázott szülők gyerekei, ez a bizonytalan perspektíva őket még a szakmunkástanulók összességénél is nagyobb arányban sújtja.

2003-as kutatásunk adatai szerint a 18-19 éves fiatalok körében az utóbbi években határozottan megnőtt a **tanulási ambíció**. Amikor azt kérdeztük a végzős középiskolásoktól, hogy milyen továbbtanulási terveik vannak, az derült ki, hogy túlnyomó többségük (82%) nem tekinti befejezettnek a tanulmányait a középfokú iskola elvégzésével. A továbbtanulást nem tervezők aránya igazodott a tanulók lakóhelyének urbanizációs szintjéhez és a szülők iskolai végzettségéhez, vagyis minél kisebb településen élt valaki, és minél alacsonyabb volt szülei iskolázottsága, annál valószínűbb, hogy a középfokú iskola után nem tervezett továbbtanulást. Ezzel szemben minél nagyobb településen élt valaki és minél magasabb iskolázottsági fokozatot értek el a szülei, annál valószínűbb, hogy nappali képzésben akart felsőfokú diplomát szerezni. A középfokú iskola nem felsőfokú „kiegészítésére” vonatkozó tervek főként a szakmai iskolák tanulóit jellemezték. A szakközépiskolák végzőseinek 24%-a mondta azt, hogy középfokon szeretne további szakmai ismereteket szerezni, a szakmunkástanulóknak pedig közel fele (43%) tervezte az érettségi megszerzését.

A középfokú iskolák végzőseinek több, mint fele (56%) **jelentkezett** valamilyen felsőfokú intézménybe. A jelentkezők aránya a végzősökhöz képest a szerkezetváltó gimnáziumok esetében 97%, a hagyományos gimnáziumok esetében 90%, a szakközépiskolák esetében pedig 50% volt. A jelentkezők döntő többsége állami felsőoktatási intézményekbe igyekezett bejutni. Különösen határozott volt ez a szándék a szerkezetváltó iskolák tanulóinak körében. A végzősök nagyobbik fele mindhárom jelentkezés alkalmával egyetemre, kisebbik fele pedig főiskolára jelentkezett. A végzősök túlnyomó többsége mindhárom középfokú iskolatípusból nappali képzésben szeretett volna továbbtanulni. Az első jelentkezési helyen a végzősök bő egyharmada társadalomtudományi (bölcsezet, jog) karra, bő egynegyede közgazdasági karra, egyötöde műszaki karra, és egytizede természettudományi vagy orvosi karra jelentkezett. A fennmaradó 10% pedig megoszlott az egyéb (agrár, honvédelem, sport, művészet,

hittudomány) karok között. Ebben a tekintetben a különböző iskolatípusok végzősei között nem találtunk lényeges különbségeket. Azt tapasztaltuk, hogy a felsőfokú felvételre való felkészítésre szánt pénz és energia nem annyira a tanulók tanulmányi eredményeitől függött, hanem sokkal inkább a felsőfokra való bejutás ambíciójától és a tanulók mögött álló szülők tehetőségétől. „Fizetős” előkészítőre és magántanárhoz is az átlagosnál többen jártak azok közül, akik egyetemre jelentkeztek. A középfokú iskolák végzőseinek határozott továbbtanulási ambícióját jelzi, hogy 70%-uk mondta azt, hogy ha nem sikerül felvételt nyernie, jövőre újra jelentkezik, 25%-uk tervezte azt, hogy szakmát tanul, és mindössze 5%-uk mondott volna le végleg a továbbtanulásról

Az előzetes terveknek megfelelően a végzős tanulók bő kétharmada a **középfokú iskola befejezése után** is folytatta tanulmányait. A 2003 tavaszán végzett középfokú iskolásoknak mindössze 16%-a állt munkába, és alig egytizede lett munkanélküli. Nappali képzésben az átlagosnál is többen folytatták a tanulmányaikat a diplomás szülők gyerekei közül, a gimnáziumi tanulók közül és az egyházi iskolák tanulói közül. A középfokú iskola utáni munkavállalás leggyakrabban a szakmunkás szülők gyerekeinek esetében, a szakmunkástanulók esetében, és az alapítványi iskolák tanulóinak esetében volt jellemző. De a szakmunkásképzésben részt vett tanulóknak is csak a bő egyharmada (35%) helyezkedett el a középfokú iskola elvégzése után. A munkanélküliség által veszélyeztetett csoportok (szakmunkás szülők gyerekei, a szakmunkástanulók, alapítványi iskolák tanulói) akkor váltak az átlagosnál is nagyobb valószínűséggel munkanélkülivé, ha lányok voltak, és községekben éltek.

Azt tapasztaltuk, hogy a felsőfokú nappali képzés elsősorban a felső társadalmi csoportok gyerekeinek, a középfokú szakmai képzés kiegészítő formái és a tanfolyami képzések pedig az alsó társadalmi csoportok gyerekeinek kínálják a középfok elvégzése utáni továbbtanulás lehetőségét. Ez utóbbiak közül a piacéptelen szakmák, vagy az elhibázott szakmaválasztás miatti, középfokú iskolát közvetlenül követő „szakmaváltás” is elsősorban a szakmunkástanulók és a hátrányos társadalmi helyzetű tanulók esetében a legjellemzőbb.

A középfokú iskolák végzőseinek legfeljebb a felét inspirálja a továbbtanulásra érdeklődése vagy ismeretszerzési ambíciója, a magasabb iskolázottságtól a legtöbben munkapiaci esélyeik javulását várják. Képzési formák szerint vizsgálva a továbbtanulási motívumokat, jól látható, hogy az ismeretszerzési ambíciók elsősorban a szerkezetváltó iskolák tanulóinak körében jellemzők, a jobb munkahelyek elérésén reménye elsősorban a szakmunkástanulókat inspirálja továbbtanulásra, elhelyezkedési problémáik pedig elsősorban a szakközépfokú iskolásokat készítetik arra, hogy ne hagyják abba a tanulást a középfokú iskola elvégzése után.

Azt tapasztaltuk, hogy jelenleg a középfokú iskolába való belépéskor még nagyobb valószínűséggel eldől, hogy a gyerekek sikerül-e majd felsőfokon továbbtanulnia, mint a 90-es évek elején. A jelentkezők több, mint kétharmada (68%) jutott be valamilyen felsőoktatási intézménybe, ami az érettségizettek létszámához viszonyítva 49%-os aránynak felel meg. A szakközépfokú iskolák mind a felsőfokra jelentkezők arányát, mind a sikeresen felvételizők arányát tekintve messze elmaradnak a gimnáziumoktól. Ez azt jelenti, hogy ebbe a képzési formába sokkal több olyan gyerek jár, aki nem aspirál felsőfokú továbbtanulásra, és ez a képzési forma az elmúlt évek reformjai ellenére sem képes olyan eredményesen felkészíteni a továbbtanulásra jelentkezőket, mint a gimnáziumok.

Az átlagosnál többen maradtak ki önként a **felsőfokú továbbtanulásból** a fiúk, a községekben élők, a hátrányos helyzetű tanulók és az alapítványi iskolák tanulói közül, és az átlagosnál

többen jutottak be felsőfokra a lányok, a nagyvárosokban élők, a diplomás szülők gyerekei és az egyházi iskolák tanulói közül. Vagyis a felsőfokú felvételre való felkészítés a középiskolákban pontosan azoknak a tanulóknak az esetében volt eredményesebb, akiknek a körülményei is jobban kedveztek a felsőfokú továbbtanuláshoz.

A bejutási esélyeket természetesen az is megszabta, hogy ki, milyen felsőfokú intézménybe jelentkezett. Az átlagosnál könnyebb volt bejutni az alapítványi intézményekbe, a főiskolákra, a levelező tagozatokra, a természettudományi és műszaki karokra és a vidéki felsőoktatási intézményekbe, vagyis azokra a helyekre, ahol nyilvánvalóan kevesebb volt a jelentkező. A jelentkezési lapon első helyen megjelölt intézményekbe is azok jutottak be nagyobb eséllyel, akik előzetes megfontolásaik alapján a legalacsonyabb presztízsű helyekre aspiráltak.

A felsőfokra felvettek közel kétharmada (63%) állami egyetemre jutott be, egynegyedük (26%) állami főiskolán tanult tovább, 7%-uk egyházi intézményben, 5%-uk pedig alapítványi főiskolán. A tanulók társadalmi származása, középiskolájának típusa és középiskolájának fenntartója is meghatározta, hogy végül is kinek, milyen felsőoktatási képzésre sikerült bejutnia. Az adatokból jól látszik, hogy a jelenlegi magyar oktatási rendszerben a szigorú hierarchiába rendeződő középiskolai képzési formákra egy ugyancsak szigorú hierarchiát követő felsőfokú képzési rendszer épül, és mindkettő hozzájárul a szülők iskolázottsági szintjének (vagyis az ez által nagy valószínűséggel kijelölt társadalmi helyzetnek) az átörökítéséhez, vagyis az egyes, jól körülhatárolható, és egymástól egyre nagyobb távolságba kerülő társadalmi rétegek reprodukciójához.

A végzősök tervei után érdeklődve azt tapasztaltuk, hogy minél nagyobb településen élt valaki, minél magasabb volt szülei iskolázottsága és minél magasabb presztízsű középiskolába járt, annál kevésbé valószínű, hogy munkába akart állni a középfokú iskola elvégzése után. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a munkavállalásra készülők aránya a szakközépiskolák végzőseinek esetében sem érte el a gyerekek felét (42%), és a szakmunkástanulók esetében is csak alig haladta meg azt (56%). A legkevesebb érettségi után munkavállalásra készülő tanulókat a szerkezetváltó gimnáziumok és az egyházi iskolák végzősei között találtuk.

2003 tavaszán a **munkavállalásra** készülőknek mindössze 28%-a mondta azt, hogy olyan konkrét állásajánlata van, amelyik megfelel a képzettségének, 14%-uknak volt képzettségétől eltérő állásajánlata, 58%-uk pedig még nem tudta, hogy hol fog elhelyezkedni. Azt tapasztaltuk, hogy a pályakezdő fiatalok elsősorban mikrokörnyezetük (családjuk, rokonaik, barátaik, ismerőseik) támogatására számítanak az elhelyezkedésnél, és csak nagyon kis mértékben támaszkodhatnak intézményes segítségre.

2003 őszi felvételünk időpontjában a munkapiacra kilépők 73%-ának volt, és 27%-ának nem volt munkahelye. A szakközépiskolák és a szakmunkásképzők végzőseinek elhelyezkedési adatai lehetőséget nyújtottak a kétféle szakképzési formában végzetek munkahelyi adatainak összehasonlítására. Az adatokból az derült ki, hogy a szakközépiskolák végzőseinek sokkal változatosabb foglalkozásokban sikerült elhelyezkedniük, mint a szakmunkásképzők végzőseinek, ugyanakkor jóval kevesebben tudtak elhelyezkedni tanult szakmájukban. (A szakmunkásképzőt végzetek 58%-ának sikerült tanult szakmájában szakmunkásként elhelyezkednie). Előzetes várakozásuknak megfelelően munkahelyeiket a legtöbben mindkét csoportból informális kapcsolataik alapján (ismerőseik segítségével) szerezték. Munkabérük azonban jóval elmaradt attól az összegtől, amelyet előzetesen reméltek.

Munkahelyeikkel való elégedettségük iránt érdeklődve azt tapasztaltuk, hogy a személyes kapcsolatokkal (a főnök személye, munkatársi kapcsolatok) voltak a leginkább megelégedve, és keresetükkel, ill. munkájuk tartalmával valamint munkahelyi előmeneteli lehetőségeikkel a legkevésbé. Minden tekintetben a szakközépiskolát végzettek bizonyultak elégedetlenebbnek. Ennek feltehetően az az oka, hogy az érettségivel is rendelkező szakközépiskolások munkahelyeiket illetően „igényesebben” lépnek ki a munkapiacra, mint az érettségivel nem rendelkező szakmunkástanulók, a szakmunkásképző iskolák viszont jobban felkészítik tanulóikat azokra a körülményekre, amelyek a kilépők számára elérhető munkahelyeken rájuk várnak.

Azt tapasztaltuk, hogy a vizsgált pályakezdők munkapiaci helyzete rendkívül bizonytalan. A legtöbben még keresik a helyüket, tehát sem a munkahellyel rendelkezők helyzete nem tekinthető véglegesnek, sem a munkanélküliek helyzete nem tekinthető tartósnak. A tovább nem tanuló szakközépiskolások közül 40%, a szakmunkásképzősök közül pedig 50% volt az elmúlt félév alatt, a középfokú iskola elvégzése óta munka nélkül.

Valószínűleg ez a bizonytalanság is hozzájárult ahhoz, hogy a végzősöknél mindössze 49%-a volt teljesen **elégedett a helyzetével**. A helyzetükkel elégedett végzősök között az átlagosnál nagyobb arányban szerepeltek a diplomás szülők gyerekei, a szerkezetváltó gimnáziumok tanulói, és azok a végzősök, akik nappali tagozaton tanultak tovább. Amikor azt kérdeztük a végzős tanulóktól, hogy kitől számíthatnak segítségre ahhoz, hogy céljaikat elérjék, a legtöbben családjukat (87%) és barátaikat (60%), vagyis mikroökörnyezetük tagjait említették. Iskolájától a tanulóknak alig egytizede (8%) számít segítségre, és közel egyharmaduk (31%) érzi úgy, hogy családján kívül kizárólag saját magára számíthat.

A tanulók egyéb jellemzőit is tekintetbe véve, azt tapasztaltuk, hogy az előnyösebb társadalmi helyzetű tanulók (diplomás szülők gyerekei, gimnazisták) esetében mind a személyes szociális háló, mind az intézményes (iskolai) támogatás intenzívebben működik, és a munkanélküliek közül érzik úgy a legtöbben, hogy boldogulásuk érdekében családjukon kívül legfeljebb magukra számíthatnak. Vagyis a középiskolákból kikerülve éppen azok a fiatalok vannak leginkább magukra hagyatva, akik családjuk segítségére is a legkevésbé számíthatnak.

A szerző elérhetősége:

Felsőoktatási Kutatóintézet
1146 Bp. Ajtósi Dürer sor 19-21.
lisko@ella.hu